

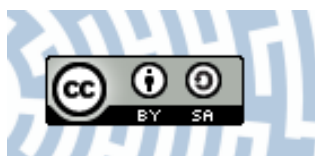

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wprowadzenie

Author: Beata Gontarz, Magdalena Kempna-Pieniążek, Anna Maj

Citation style: Gontarz Beata, Kempna-Pieniążek Magdalena, Maj Anna. (2020). Wprowadzenie. W: B. Gontarz, M. Kempna-Pieniążek, A. Maj (red.), "W przestrzeniach kultury : studia interdyscyplinarne" (S. 9-14). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Wprowadzenie

Autorzy zgromadzonych w monografii artykułów poruszają się w różnie wytyczonych przestrzeniach kultury. Jej różnorodność, wielość kultur, różnorodność ich przejawów, historyczność i zmienność nośników jest obecnie nie tylko przyjmowana jako oczywistość zarówno przez badaczy, jak i uczestników kultury, ale i przez wszystkich chyba pożądana. Niemniej nie samo zjawisko mnogości kultury i wielorakości poszczególnych zjawisk kulturowych, fundujących opartą na spacialnych konotacjach metaforę „przestrzeni kultury”, przedkładany Czytelnikowi tom chce prezentować. Inicjalny w tytule monografii przyimek „w” dyskretnie sygnalizuje przesunięcie perspektywy; wskazuje nie tyle na kulturę jako nieograniczony i niemożliwy do skończonego, całościowego ogarnięcia obiekt badań, ile na propozycje (*pluralis*) badania kultury, a zatem na możliwości (li tylko) podejmowania wobec kultury działań poznawczych. Złożone w monografię teksty, odmienne w założeniach, w przyjętej metodologii, w wyborze (niekiedy punktowym) materiału, który stał się podstawą do poczynionych rozpoznań, wchodzą jednakowoż we wzajemne interakcje, tworząc przestrzeń partycypacji praktyk i badawczych, i kulturowych (już wyróżnienie analizowanego zjawiska staje się wszakże praktyką kulturową). Wnoszą zatem do obszaru kulturoznawstwa, ale także do samej kultury przejaw aktywności ich Autorów.

Takie bowiem jest dzisiejsze kulturoznawstwo, próbujące mierzyć się z dynamicznymi przemianami kultury, jakie następują pod wpływem presji

technologicznej oraz procesów społecznych i gospodarczych związanych z globalizacją. Kulturoznawcy: antropolodzy, literaturoznawcy, teatrologi, filmoznawcy i estetycy, jak i kulturoznawcy: medioznawcy i komunikolodzy, a nawet kulturoznawcy-socjologowie (*sic!*), podążają swymi ścieżkami, oglądając się równocześnie na długie trwanie kultury (historię i tradycję, zakorzenione kulturowo narracje, mity i porządki aksjologiczne oraz zachowania komunikacyjne i percepcyjne, wynikające po części z atawizmów, biologiczno-psychologicznych aspektów życia człowieka, a po części z różnych wzorów kultury), jak i niestrudzenie poszukując na horyzoncie przyszłości najnowszych zjawisk kulturowych: antropologicznych, społecznych, artystycznych (literackich, teatralnych, filmowych, plastycznych, etc.) i komunikacyjnych. Owe różnorodne podejścia badawcze do kultury tworzą w prezentowanym tomie – mamy nadzieję, uchwytą dla Czytelnika – siatkę interdyscyplinarnych studiów.

Kulturoznawstwo wypracowało własne metody badawcze, teorie i koncepcje, własne spojrzenie i problemy. Nie ma znaczenia, że w różnych ośrodkach w Polsce składają się nań odmienne subdyscypliny. Ten wielogłos potrzebny jest kulturoznawcom jak powietrze, bez niego nauki o kulturze nie stanowiłyby tak głębokiej i wieloaspektowej dyscypliny – a tylko taka może ująć w pełni zjawiska kulturowe. Jest to wielogłos, który nie tworzy jednak kakaofonii ani białego szumu – to raczej polilog, prowadzona z namysłem i dbałością o zachowanie różnych perspektyw rozmowa, która wzbogaca nasze rozumienie świata wokół nas. Tom ten bezsprzecznie jest też świadectwem tego, że bez względu na decyzje urzędników i zarządców nauki namysł nad mediami i komunikacją nie tylko mieści się w obrębie humanistycznych studiów kulturowych, ale wręcz stanowi dla nich zjawisko centralne, bez którego trudno wyobrazić sobie współczesne kulturoznawstwo.

Dwie części monografii *W przestrzeniach tekstów* oraz *W przestrzeniach mediów* nie zakładają arbitralnego odseparowania ani tym bardziej opozycyjnego zestawiania zbioru „tekstów” i zbioru „mediów” (teksty kultury przecież również są mediami znaczeń, a media współczesne – efekt wyznaczości technologicznej – to także teksty kultury), uwydatniają natomiast zbieżny obszar wyodrębnionych zjawisk kulturowych i wspólne pola problemowe, obrane przez badaczy. Zaprezentowany podział treści ma zatem raczej charakter funkcjonalny: ukazuje pewne ścieżki rozwoju kulturoznawstwa. Doświadczenie prowadzenia interdyscyplinarnych badań oraz studiów kulturoznawczych i medioznawczych jest bowiem istotnym elementem naszej Janusowej codzienności.

Zebrane w pierwszej części tomu (*W przestrzeniach tekstów*) artykuły prezentują różnorodność konceptualizacji tekstów kultury, rozpoznają

modusy i efekty włączania się w jej dziedzictwo, wskazują na aspekty jej współtworzenia i korzystania z niej, eksponują i poddają krytycznej analizie różnorodność sposobów uczestnictwa w kulturze. Część tę otwiera koncepcja badawcza Małgorzaty Krakowiak dotycząca „kulturowych mitów współczesności”, rozumianych jako „kluczowe dla danej społeczności, wyrażane emblematycznie, wytworzone i obecne w tekstach kultury, zespoły znaczeń integrujących i wyodrębniających tę społeczność, nadających sens jej istnieniu”. Intencją Autorki jest zainicjowanie interdyscyplinarnego projektu badawczego, którego celem byłaby próba wyodrębnienia i opisanie wzorów zachowań i wartościowań określających współczesną tożsamość wspólnotową i jednostkową Polaków. W kręgu wartości kultury narodowej, ujmowanej w procesie historycznego konstytuowania pojęcia polskości i definiowania patriotyzmu, pozostaje Ewa Kosowska, proponując objąć „zjawiska rozproszone, rozwijające się w różnym tempie, a mimo to postrzegane jako podobne lub wręcz tożsame” metaforą „archipelagów polskości”. Z kolei Aleksandrę Dębską-Kosakowską interesuje przypadek szczególny polskich postaw, a mianowicie wybory tożsamościowe i kulturowe powojennej dwudziestowiecznej emigracji. Wybrana działalność publicystyczna Czesława Miłosza, Konstantego Jeleńskiego i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego pozwala Autorce ukazać program obrony kultury polskiej i europejskiej, „wyrastający z poczucia zagrożenia najistotniejszych wartości dziedzictwa Europy”.

Problematykę konfrontacji kultur, mierzenia się z tym, co Obce, Inne, Dalekie we współczesnym polskim teatrze rozpatruje Beata Popczyk-Szczęśna: „Chodzi raczej o problematyzowanie samego procesu przyswajania różnych treści z odmiennych kultur, co – jak pokazują współcześni artyści polskiej sceny – prowadzić może do wielu sytuacji konfliktowych i/bądź niepokojących z perspektywy tożsamościowej”. Dorota Heck z pozycji sprzeciwu wobec mód intelektualnych o postmodernistycznej proveniencji, bezkrytycznie promujących ideologizację badań i dyskursu naukowego na uniwersytetach, podejmuje „krytykę zjawisk kulturowych, które zmierzają do likwidacji tradycji humanistycznej” i postuluje „ciągłość podejmowania inspiracji, które wynikają z dziedzictwa kulturowego”. Z tym metakrytycznym artykułem koresponduje analiza intertekstualnych zabiegów, jakimi posługują się twórcy popularnego amerykańskiego serialu *Simpsonowie*. Magdalena Kempna-Pieniążek podkreśla, że celem owych zabiegów jest przepracowywanie i komentowanie systemu wartości leżącego u podstaw amerykańskiego stylu życia: „intertekstualny żywioł *Simpsonów* wydaje się świadomą strategią poszukiwania w obrębie filmowej tradycji mediów, za pomocą których można scharakteryzować współczesną, niejednoznaczną, rozdartą różnymi konfliktami amerykańską

rzeczywistość”. Artykuł Tomasza Gruszczyka otwiera z kolei prezentację rozpoznawczą dotyczącą misyjności sztuki, stawiania – dzięki zwróceniu uwagi na poszczególnego artystę i jego dzieło – pytań „o sens, w jakim dzieło kształtuje twórcę, na ile wplata się w jego egzystencję, jego przeszłość, teraźniejszość, do jakich projektów (przyszłościowych) potrafi go otworzyć i zainspirować”. Tomasz Gruszczyk i Beata Gontarz ukazują etyczne konsekwencje spotkania artystów: w pierwszym przypadku reżysera Andrzeja Wajdy i aktorki Krystyny Jandy, w drugim – pisarzy Jana Józefa Szczepańskiego, Zbigniewa Herberta i malarza Nikifora.

Drugą część tomu (*W przestrzeniach mediów*) zdominowały refleksje dotyczące sytuacji (i transformacji) podmiotu, kultury, jej odbiorców, wreszcie: całej humanistyki we współczesnej rzeczywistości medialnej. Podstawowym kontekstem zjawisk omawianych tutaj przez autorów jest rewolucja cyfrowa, której skutki wciąż nie są dla nas w pełni uchwytnie. Taka sytuacja nie tylko zmusza badaczy do wypracowywania nowych narzędzi i metodologii, lecz także prowokuje do zadawania pytań o szanse i zagrożenia, jakie stwarzają nowe technologie w zakresie budowania (post)ludzkiej tożsamości, modyfikowania zasad komunikacji społecznej i ustanawiania relacji między kulturą wysoką i niską.

Tadeusz Miczka, omawiając „syndrom wyczerpanego ja”, zwraca uwagę na niezwykle istotną obecnie konieczność zachowywania higieny informacyjnej w realiach społeczeństwa coraz częściej określanego mianem „społeczeństwa ryzyka”. Punktem wyjścia podjętych w artykule rozważań jest spostrzeżenie związane z doniosłością przełomu komunikacyjnego, jaki dokonał się za sprawą mediów cyfrowych. Przełom ten – jak przekonuje autor – oferuje współczesnemu *homo digitalis* niespotykane dotąd szanse poprawy swojego bytu i przyszłości, równocześnie jednak stanowi wyzwanie w zakresie opracowania nowej algorytmizacji zachowań jednostek i społeczeństw. Podobne wnioski wyłaniają się z artykułu Kazimierza Krzysztofka, zastanawiającego się nad statusem „rozszerzonej jednostki w kurczącym się społeczeństwie”, szczególnie w kontekście zmian, jakie w życiu społecznym zachodzą pod wpływem rozwoju „Internetu (wszech)rzeczy”. Jak dowodzi Lech Zacher, zmiany te są niebagatelne dla całej kultury, która pod wpływem najnowszych technologii info-komunikacyjnych stała się kulturą symulacji oraz kulturą sieciową. Szczególnie istotną kwestią wydaje się w tym kontekście rozpoznanie oraz zdefiniowanie relacji zachodzących między cyberkulturą i „kulturą realu”.

Kategoriom realności i wirtualności w kontekstach cyfryzacji swój artykuł poświęciła Karina Banaszek-Sadowska. Zauważając, że współcześnie „głównym problemem badawczym stają się wytwory technologii jako źródło realnego i wirtualnego, a wraz z nimi zmieniająca się relacja obu tych porząd-

ków i ich udział w integrowaniu współczesnych wspólnot”, autorka przygląda się „starym i nowym wirtualnościom”, pyta o obecność i realność rzeczy oraz wskazuje przykłady oddziaływania cyberprzestrzeni na współczesnego człowieka. Michał Derda-Nowakowski zajmuje się natomiast cyberkulturową codziennością z perspektywy praktyk antropologicznych i komunikacyjnych. Zwraca uwagę na paradoksy zmediatyzowanej egzystencji i mitologie usieciowienia. Traktując jako punkt wyjścia kulturowe i percepcyjne aspekty technologii *geofencingu*, autor podejmuje refleksję nad granicami cyberkultury, które wyznaczają problemy prywatności i praktyk komunikacyjnych, wymagających – w przeciwieństwie do komunikacji w analogowym paradygmacie kultury – szeregu czynności prawnych. Relacje między człowiekiem a technologią cyfrową, ze szczególnym wskazaniem na jej wpływ na procesy komunikowania społecznego, interesują także Piotra Aptacego. Autor podejmuje refleksję na temat idei wolności w świetle zarówno oddolnej kreatywności użytkowników, jak i działań instytucji społecznych zaangażowanych w tworzenie narzędzi kontroli nad cyfrową komunikacją. Zwraca też uwagę na technologiczne i ideologiczne zapośredniczenie współczesnej kreatywności we wzorach popkultury.

O konkretnych praktykach kulturowych w nowej rzeczywistości medialnej piszą Wiesław Godzic oraz Maryla Hopfinger. Autor artykułu *Kuba, Michał i my* z jednej strony zastanawia się nad tym, kim są główni aktorzy dzisiejszej sfery medialnej, z drugiej natomiast – snując refleksje o aktualnym wizerunku odbiorcy mediów – stawia prowokacyjne pytania: „Kim jest telewizor – bo raczej kimś niż czymś? Czy aktorzy społeczni działający pod jego dyktando zdają sobie sprawę, kto w jakiej grze uczestniczy, kto kogo kontroluje?”. Z kolei autorka artykułu *Ciągłość i zmiana – literatura i media* przypomina, że – pomimo radykalnych zmian dokonujących się w obszarze nowych technologii – „mechanizm kumulacji repertuaru praktyk chroni przed zerwaniem doświadczeń komunikacyjnych, stabilizuje je, sprzyja zachowaniu ciągłości”. W efekcie: „stare i nowe media znajdują się na wspólnej scenie komunikacyjnej, zmienia się natomiast ich miejsce w nowej konfiguracji”, czego badaczka dowodzi, śledząc przekształcenia, jakim w kolejnych dekadach podlegały relacje mediów i literatury.

Podsumowaniem nie tylko drugiej części tomu, lecz także całej publikacji jest artykuł Anny Maj poświęcony wybranym problemom tożsamości dyscypliny, z jaką – mniej lub bardziej bezpośrednio – związani są autorzy wszystkich zamieszczonych tutaj artykułów. Odwołując się do monumentalnych prac Petera Burke’a oraz Rensa Boda, badaczka kreśli charakterystykę współczesnego kulturoznawstwa jako dyscypliny, której tożsamość opiera się na interdyscyplinarności i ponaddyscyplinarności. Sformułowane przez nią wnioski, dotyczące tego, że „nauki o kulturze ocaliły humanistyczne [...] spojrzenie na

człowieka jako przedmiot badań”, ponieważ udało się im „zachować twórczy poznawczo chaos”, a „kulturoznawstwo, będąc wewnątrznie podzielone na subdyscypliny, wciąż [...] pielęgnuje ideał wiedzy ogólnej”, stanowią wyraz przewodniej idei niniejszej publikacji, w której powstaniu wzięli udział pracownicy różnych ośrodków, przyjmujący w swoich badaniach (badaniach kultury!) rozmaite perspektywy i metodologie.

Nie bez znaczenia jest i to, że idea powstania tomu *W przestrzeniach kultury. Studia interdyscyplinarne* zrodziła się w czasie obchodów jubileuszu 25-lecia Instytutu Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Spotkania badaczy kultury, jakie miały wówczas miejsce, sprzyjały nie tylko wymianie opinii i poglądów, lecz także formułowaniu rozpoznań związanych z rozwojem dyscypliny i dziejami różnych jej subdyscyplin. Tom, który oddajemy w ręce Czytelników, jest głosem w zainicjowanych wówczas dyskusjach. Zaprezentowane w nim stanowiska – niekiedy nawzajem się dopełniające, innym razem konfrontacyjne względem siebie – ukazują istotę badawczego namysłu: spory i starcia racji oraz odmiennych diagnoz, szczególnie ważne w próbach zrozumienia współczesnej kultury.

W przestrzeniach kultury. Studia interdyscyplinarne nie jest wprawdzie całościowym obrazem nauk o kulturze, ma jednak pewne ambicje, by obraz ten współtworzyć, dopisując kolejne głosy do dyskusji nad tożsamością kulturoznawstwa. Dzieje się tak nie bez przyczyny: nie tylko z uwagi na genezę monografii, związaną z ćwierćwieczem INKSI i z ponadczterdziestoletnią tradycją śląskiego kulturoznawstwa, ale też z powodu całościowego kontekstu przemian istoty uniwersytetu ostatnich lat, który wymagał od kulturoznawców walki o swą dyscyplinę (i choć częściowe zachowanie jej nazwy) oraz namysłu nad własną rolą w świecie, wraz ze spojrzeniem w przeszłość i próbą jej oceny oraz spojrzeniem w przyszłość i próbą jej symulacji. Jest to zatem po części prezentacja naszych badań i dociekań, a po części próba deskrypcji tożsamości kulturoznawstwa, a jednocześnie Instytutu Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych Uniwersytetu Śląskiego, wreszcie – kulturoznawców. O ile bowiem każdą dyscyplinę można wymazać (lub nie) z ministerialnego wykazu dyscyplin naukowych, każdą instytucję, uniwersytet czy instytut – zrestrukturyzować, zmieniając nazwę i skład osobowy, o tyle tożsamości ludzi tworzących określoną wspólnotę myśli nie da się przekształcić tak łatwo. Pewne wzory kultury już zostały zakodowane. I działają.

Beata Gontarz
Magdalena Kempna-Pieniążek
Anna Maj